

такія назвы траплялі, як правіла, у выніку трансурбанізацыі, якая спадарожнічала другаснай атрыбуцыі прыметнікам (параўн.: «...na ulicy Zauhrupcy Maley...») або ў выніку выкарыстання конфікса, адным з элементаў якога выступала тая ж прыстаўка, пры першаснай атрыбуцыі прыметнікам... («...na Ulicy Zamuchawieckiey»)⁸.

Такім чынам, першасная атрыбуцыя намінатывунай формай назоўніка ўяўляе сабой даволі своеасаблівую мадэль урбананімаўтварэння, пры якой атрыбуцыя сумяшчаецца з канверсіяй, якая ў сваю чаргу з'яўляецца вынікам трансанімацыі.

¹ Паказальна, што і ў Маскве, па даных У. А. Ніканава і М. Н. Марозавай, іх лічываецца нямногім больш за паўтара працэнта. Гл.: Ніканов В. А. Научное значение микротопонимия // Микротопонимия. М., 1967; Морозова М. Н. Словообразовательные типы названий географических объектов Москвы (по данным справочника 1964 года «Улицы Москвы») // Там же.

² Гл.: Смирницкий А. И. Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке // Иностранные языки в школе. 1953. № 5.

³ Гл.: Safarewicz J. Litewskie nazwy miejscowe na -iszki // Onomastica. 1956. № 2.

⁴ Ніканаў У. А. Геаграфія фармантаў у тапаніміі Беларусі — гісторыя мовы і народа // Пытанні беларускай тапанімікі. Мінск, 1970. С. 48.

⁵ Гл.: Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970. С. 77; Русская грамматика. М., 1980. Т. 1. С. 166.

⁶ Косова Э. И. Севернорусские микротопонимы с суффиксом *-оватик/-еватик* // Микротопонимия. М., 1964. С. 18.

⁷ Гл.: Ніканаў У. А. Паказ. сач. С. 45.

⁸ Гл.: Акты, издаваемые Виленскою Археологическою комиссією для разбора древних актов. Вильно, 1970. Т. 6. С. 267, 286, 388.

А. Л. ШЫРЫНА

ЛІНГВАЭТНАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ БЕЛАРУСКАЙ КАРАГОДНАЙ ТРАДЫЦЫІ

Карагод па праву называюць унікальным жанрам народнай творчасці. Ён, як вядома, сінкрэтычна аб'ядноўвае **песні, танец і гульні**, галоўным чынам дзеянне. Карагод — малавывучаная тэма ў фалькларыстыцы, яшчэ менш — у этналінгвістычным плане. А даследаванне яго тым больш складанае, што, запісваючы тэксты песень, збіральнікі фальклору вельмі рэдка апісвалі сам абрад, дзеянні, якія суправаджаліся гэтымі песнямі. Неабходна адзначыць, што ў апошні час на сінкрэтычны бок фальклорнай традыцыі звяртаецца ўсё больш і больш увагі.

Калі разгледзець назвы зафіксаваных карагодаў з пункту гледжання выяўлення тэматычных груп, то можна вылучыць наступныя:

1. **Па назвах раслін:** а) дрэў: «Бязрозка», «Вішанька», «Грушка», «Каліна», «Яблынька», «Явар». (Трэба заўважыць, што тут прысутнічаюць як назвы плодовых дрэў (вішня, груша, яблыня), на чый рост і плоднасць імкнуўся ўдзейнічаць чалавек, так і назвы дрэў, якія не прыносяць плоду. Адначым таксама, што ў абодвух выпадках вызначаецца любоўная тэматыка карагодаў); б) кветак: «Васількі», «Розачка мая», «Ружа» («Ружачка», «Рожа», «Уюн»). (Лічым, што «Уюн», у адрозненне ад астатніх карагодаў гэтай падгрупы, атрымаў сваю назву ў сувязі з манерай рухаў (як расліна бярозка, г. зн. рухі звілістыя). Таму дадзены ўзор можа быць, напэўна, аднесены ў адну з наступных груп найменняў); в) злакаў: «Жыта», «Зярнятка», «Канпелькі», «Мак», «Проса»; г) гародніны: «Капуста» («Капустачка»), «Качан», «Крывы агурок»; д) другіх раслін, якія скарыстоўваюцца чалавекам: «Лебядка», «Лён» («Лянок»), «Укроп», «Хрэп». У сваю чаргу, тры апошніх груп найменняў карагодаў уключаюць, акрамя назваў саміх раслін, назвы частак раслін або іх прадуктаў («Качан», «Зярнятка»).

2. **Па назвах прадстаўнікоў жывёльнага свету:** а) найменні птушак:

«Птушка», «Пташачка», «Верабей» («Верабейка»), «Верабейка-шпачка», «Зязюля», «Зазулечка», «Кукушачка», «Каршун», «Пава», «Пава і павун», «Перапёлка» («Перапёлачка»), «Пшэпярэчка» (з польскай), «Пеўнік», «Півень», «Пра курачку і пеўніка», «Цяцёрка».

Карагоды па назвах птушак вылучаюцца шматлікасцю, этымалагічнай празрыстасцю і вядуць, безумоўна, сваё паходжанне ад эпохі зоо-марфізму, калі мноства жывёл і птушак выкарыстоўваліся ў якасці татэмаў. Птушкі вясной шукаюць пары, і гэта парнасць з'яўляецца сімвалам імкнення маладых людзей сыходзіцца для таго, каб жыць у пары (гл. карагоды «Пава і павун», «Пра курачку і пеўніка»);

б) найменні жывёл, насякомых, рыб, гадаў: «Заяц» («Зайчык», «Занічка», «Занька») «Матылёк», «Ёрш», «Вуж».

Рухі, якія выконвалі ўдзельнікі карагодаў, імітуючы рухі якіх-небудзь жывёл, насякомых і г. д., сталі паступова выконвацца асобна ад карагодаў і, такім чынам, пераўтвараліся ў самастойныя танцы.

3. **Найменні з упамінаннем ракі, вады:** «На рэчаньку», «На росу», «Рэчанька». Прыназоўнік «на» ў найменнях першых двух карагодаў падразумявае тут прысутнасць дзеяслова «ісці» (ісці на раку, ісці на расу). Наяўнасць такіх карагодаў тлумачыцца існаваннем у продкаў разгалінаванага культа вады.

4. **Па назвах каляндарных свят:** «Вялікодны карагод» («Вялікі карагод», «Карагод вялікі»), «Карагод пасля Калёд» (маюцца на ўвазе каляндарныя святы), «Купальскі карагод», «Ой, у нас сёння Благавешчанне». Вяснавыя святы самі па сабе прадугледжвалі весялосць, а значыць, і ваджэнне карагодаў, не гледзячы на тое, што большасць іх прыпадае на канфесіянальныя святы.

5. **Па назвах пор года:** «Ой ты, зімушка, зіма», «Веснавы карагод» («Вяснянка», «Вясняначка»), «Лета» («Літо»). Першы карагод выконваецца ў беларусаў у час масленіцы (провады зімы і сустрэча вясны). У якасці яго назвы ўзяты першы радок песні, якая суправаджае гэты карагод. Гэта ж тычыцца карагодаў «Па моры, моры сіняму», «Як на рэчаньке», «Што й па нашым, па шырокім возеры» і інш., якія магчыма таксама ўключыць у трэцюю групу.

6. **Па назвах, звязаным з вясельным абрадам:** а) агульныя назвы: «Вясельны карагод», «Вяселле», «Сабіралі вяселле»; б) назвы жаніха: «Каралёк», «Чарнавусы каралёк», «Цар», «Царэвіч-каралевіч»; в) назвы дружыны маладых: «Баяры».

7. **Па асабістаму імю чалавека:** «Арынка», «Васіль» («Васіль-Васілёчык»), «Дуня», «Кацярына», «Лука», «Машанька», «Трухман» (скажоны варыянт імені Трыфан, параўн. падобны карагод з назвай «А дзядзькі Трыхвана», узоры якога запісаны ў Гомельскай вобласці), «Тацянка», «Халімон». Гэтыя карагоды звязаны з характарам і пачуццямі людзей. Відаць, паходжанне карагодаў гэтай групы было некалі звязана з канкрэтнымі людзьмі, якія насілі такія ж імёны і адрозніваліся пэўнымі рысамі характару (весялосць, працавітасць і інш.). Што датычыць назваў па жаночых імёнах, то ў большасці іх маюць карагоды з ярка выражанай любоўнай тэматыкай.

8. **Назвы, якія ўказваюць на роднасць (сваяцтва):** «Былі ў бацькі», «Кумка», «Ятэр-матэр» (г. зн. ятроўка — жонка аднаго брата ў адносінах да жонкі другога). Гэтыя карагоды суправаджаюць сямейную абраднасць.

9. **Назвы, якія ўказваюць на працоўны працэс:** «Проса сеялі» («Проса», «А мы проса сеялі»), «А мы ляда капалі», «Дзеўкі хмель садзілі», «Мак сеялі» («Сеяць мак», «Як сеюць мак»), «Як сеюць зелянец».

Такі ж аналіз назваў беларускіх народных танцаў паказаў толькі адну назву, якая ўказвае на працоўны працэс — «Боб малаціць». Але, відаць, наяўнасць у назве працэсуальнага дзеяслова не можа з'яўляцца паказчыкам пры параўнанні назваў танцаў і карагодаў (тут неабходна адзначыць, што першыя гістарычна вылучыліся з другіх), таму што існуе вялікая колькасць танцаў, у якіх адлюстроўваецца працоўны працэс,

хаця назвы іх непасрэдна гэтага не адлюстроўваюць, таму яны аднесены да другіх груп. Напрыклад, танец «Кросны» паказвае рух ніткі ў працэсе ручнога ткацтва, а ў танцы «Таўкачыкі» адлюстроўваецца адбіванне проса ў ступе і г. д. З гэтай групай карагодаў цесна звязана наступная.

10. **Па найменнях прафесій:** «Каваль», «Касары», «Малатар», «Трубачыст», «Шаўчыкі». Ролі каваля, трубачыста, шаўца і г. д. у гэтых карагодах выконваюць салісты.

11. **Па назвах прадметаў хатняга ўжытку, а таксама элементаў адзення (пояс):** «Карзінка» («Карзіначка»), «Карагод з запалкай», «Карагод з паясамі», «Кошык» («Кошычак»), «Падушка» («Падушачка»), «Рушнік» («Рушнікі»), «Рагуля» («Рагулейка»), «Сіта». Пры выкананні гэтых карагодаў у большасці выпадкаў выкарыстоўваюцца самі прадметы (кошык, рушнік, паясы і г. д.).

12. **Па назвах збудаванняў, якія служаць своеасаблівай мяжой ці сродкам сувязі паміж чым-небудзь:** «Вароты» («Варатайка»), «Мост», «Пляцень». Некалькі ў баку ў гэтай групе знаходзіцца карагод «Пляцень», які з'яўляецца карагодным танцам, а менавіта ў іх матыў «плятня» праяўляецца ў разнастайнасці сваіх форм. У наступных дзвюх групах карагодаў назва выразна адлюстроўвае спосаб рухаў удзельнікаў.

13. **Рух па крывых лініях:** «Крывы танок», «Крывы танец», «Крывы агурок», «Крывы Васіль». Як бачым, ва ўсіх назвах прысутнічае азначэнне «крывы».

14. **Рух па крузе:** «Кола», «Кругавая», «Кружок» («Кружочак»). Сюды ж, на наш погляд, трэба аднесці і карагод «Сонца». У гонар боства, «віноўніка» дабрачыннай перамены ў прыродзе — веснавога сонца — выконвалася мноства карагодаў, якія сваім кругападобным рухам імкнуцца прадставіць знешні выгляд свяціла.

15. **Па назвах прадметаў, якія ўпамінаюцца ў абрадах «ваджэння (пахавання) стралы (сулы):** «Страла» («Пахаванне стралы», «Ляцела страла»), «Сула». Як лічылі продкі, захаваная стужачка або галінка будзе засцерагаць іх ад маланкі, неўраджаю, хоць на першы погляд здаецца, што «страла» сведчыць аб паліяўнічым укладзе ў жыцці славян у далёкую эпоху¹. «Страла» і «сула» належаць да аднаго семантычнага раду, першапачатковае значэнне якога — 'род кідальнай зброі'.

Акрамя карагодных назваў намінаўнага характару, якія прадстаўляюць сабой назоўнікі («Качан», «Цар», «Сіта», «Сонца»), многія з каторых маюць варыянты з памяншальна-ласкавым адценнем («Падушка» — «Падушачка», «Кошык» — «Кошычак», «Кружок» — «Кружочак», «Ланцуг» — «Ланцужок», «Лён» — «Лянок», «Васіль» — «Васіль-Васілёчык» і г. д.), а таксама словазлучэнні «назоўнік + прыметнік» («Аляксандраўская бяроза», «Крывы агурок», «Чарнавусы каралёк»), вялікае месца займаюць найменні, у якіх апорным словам з'яўляецца дзеяслоўная форма. А менавіта дзеяслоў — паказчык здзяйснення дзеяння, у тым ліку ў такім жанры народнай творчасці, як карагод. Гэта назвы тыпу: «А мы проса сеялі», «Дзеўкі хмель садзілі», «Сеяць мак». Самая шматлікая група «дзеяслоўных» назваў карагодаў уключае ў сябе формы дзеясловаў «ісці» («хадзіць»), «вадзіць», «гуляць». Гэта тым больш паказальна, што сюды адносяцца ў асноўным тыя назвы, якія паўтараюць першы радок карагоднай песні.

Пачуўшы песню або нават толькі яе першы радок, можна беспамылкова аднесці яе да разраду карагодных:

а) назвы з дзеясловамі ў форме першай асобы цяперашняга часу: «З вянком я хаджу» («Са вянком я хаджу»), «З цвятком я хаджу», «Хаджу я, гуляю», «Хаджу я, гуляю ўздоўж карагода»;

б) з дзеясловамі ў форме трэцяй асобы цяперашняга часу: «За цвятком ідуць», «Па беражку красна дзевіца ідзе», «Там, за горадам гуляе», «Ходзіць Ванька па вуліцы», «Ходзіць дзевіца маладзенькая», «Хто за горадам гуляе?», «Цар за горадам гуляе»;

в) з дзеясловамі ў форме прошлага часу: «Дзяўчыначка па саду хадзіла», «Ішла я вулачкай, перавулачкай», «На гару ж я ішла», «Пайшла

Маша ў лясок», «Усе цыгане пелі і гулялі», «Хадзіў казак, гуляў казак», «Шла вулчакі», «Я вулкай ішла», «Я па гораду хадзіла», «Я па жэр-дачцы ішла», «Як пайшлі нашы хлопцы»;

г) з дзеясловам у форме інфінітыва: «Куста вадзіць». Сюды ж, напэўна, умоўна можна аднесці і карагод «Пахадушкі», таму што яго назва змяшчае ў сабе сэнсавое значэнне дзеяслова «хадзіць».

Аналіз найменняў карагодаў паказвае існаванне сярод іх даволі вялікай колькасці тэматычных груп. Найбольш аб'ёмнымі аказаліся групы найменняў па назвах рэальнай расліннага і жывёльнага свету, па назвах, якія ўказваюць на працоўны, як правіла, аграрны, працэс, а таксама на прафесію. Гэта цалкам можна вытлумачыць, таму што частка карагодаў генетычна паходзіць ад старажытнейшых дзеянняў аграрна-магічнага характару. Веснавыя карагоды павінны былі дапамагаць сонцу і стымуляваць ураджай. Імітацыя розных стадый росту і выпявання ураджаю і звязаных з гэтым сельскагаспадарчых работ успрымалася як аграрная кармаганічная магія. Так, вядомы гульнёвы карагод «Лён» («Лянок») перадаваў усе этапы догляду за ільном і яго апрацоўкі ад пасеву да працэсу ткацтва. Частка карагодаў звязана была з аграрна-вясельнай магіяй (напрыклад, карагод «Проса»). Тыя карагоды, у якіх паказваюцца жывёлы, напэўна, звязаны з татэмічнымі прадстаўленнямі і паляўнічай магіяй.

Смае ж значнае месца займаюць карагоды, у якасці найменняў якіх выступаюць першыя радкі песень, што суправаджаюць гэтыя карагоды. Гэта яшчэ раз указвае на сінкрэтычны характар карагода — цікавага жанра народнага мастацтва.

¹ Гл.: Барташэвіч Г. А. Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя. Мінск, 1985.

И. Н. СОФРОНОВА

АВТОРСКАЯ СИМВОЛИКА В ПОВЕСТИ А. АДАМОВИЧА «КАРАТЕЛИ»

Изучению проблемы символа посвящена обширная литература в лингвистике, литературоведении, фольклористике, философии (А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, А. Ф. Лосев, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунский, В. П. Григорьев). Однако при всем разнообразии в трактовке этого понятия существует общее, отражающее взгляд на символ как элемент, который привносит в высказывание некоторый дополнительный смысл. Это свойство символа особенно важно для организации вертикального контекста художественного произведения.

Одним из основных условий перерастания слова в символ является известный дуализм языкового знака, отражающий асимметричность означаемого и означающего. Кроме того, смысл каждого из компонентов текста определяется непосредственным контекстом, или микроконтекстом, а также семантикой единого художественного целого, или макроконтекстом. Именно поэтому «слова, не обладающие в визуальном употреблении символическим значением, приобретают его в художественном тексте в результате суперпозиции этих слов и других единиц текста...»¹

В произведениях А. Адамовича слово получает обобщающее, символическое значение при помещении его в сильные текстовые позиции (заглавие, начало, конец), а также при его неоднократном повторе в тексте, поскольку «все заметное в художественном тексте неизбежно воспринимается как осмысленное, несущее определенную семантическую нагрузку...». При этом необходимо подчеркнуть, что, не являясь научным понятием, а будучи понятием поэтики, художественный символ «всякий раз значим лишь в рамках определенной поэтической системы, и в ней он истинен»².